

Andrew Bayliss, SPARTA. Opkomst en ondergang van een antieke grootmacht

Robert Duthoy

In de historische overzichtswerken gewijd aan de geschiedenis van het klassieke Hellas gaat doorgaans de meeste aandacht naar de geschiedenis van de polis Athene. Niet alleen omdat die polis het best vertegenwoordigd is in het antieke bronnenmateriaal maar ook omdat vanuit cultureel oogpunt (filosofie, literatuur, architectuur en beeldende kunsten) Athene de rest van Griekenland overvleugelde. Dankzij de exploitatie van de rijke zilvermijnen in het Laurion-Gebergte en de uitstekende kwaliteit van haar artisanale productie speelde Athene bovendien een prominente rol in het economisch leven van het antieke Hellas. Ook het feit dat in Athene de democratie tot ontwikkeling kwam heeft in aanzienlijke mate ertoe bijgedragen dat Athene in de geschiedschrijving van het antieke Hellas verreweg de belangrijkste plaats inneemt.

Een gevolg hiervan is dat Sparta onderbelicht wordt en men uit het oog verliest dat van ca 600 tot 371 v.Chr. Sparta de grootmacht was die militair de Helleense wereld domineerde. In het conflict met Athene (de Peloponnesische oorlog) trok Sparta bovendien aan het langste eind en kon, na de beslissende overwinning in 404, Athene vernederende vredesvoorwaarden opdringen. Bovendien verliest men uit het oog dat voor veel tijdgenoten -waaronder ook Atheense filosofen en auteurs- niet de democratie maar het Spartaanse staatsbestel als superieur werd beschouwd.

De publicatie van deze monografie over Sparta is dan ook bijzonder welkom want ze vult een leemte in de Nederlandstalige historische literatuur over de klassieke wereld. Temeer omdat Andrew Bayliss reeds zijn sporen heeft verdiend met zowel erudiete studies als met een beknopter vulgarisatiewerk over Sparta.

Afgezien van proloog en epiloog omvat het boek negen hoofdstukken. Zeven daarvan brengen in chronologische volgorde het overzicht van de geschiedenis van Sparta vanaf de oorsprong tot 372 v. Chr. : 1. De oorsprong van de Spartaanse staat (ca 1000 tot 600 v.Chr.), 3. Sparta's opkomst als grootmacht (600-520), 4. Koninklijke rivalen: Cleomenes versus Demaratus (520-490), 5. De invasie van Xerxes. De Spartanen bevrijders van Griekenland? (481-479), 6. Sparta tijdens de 'Vijftig jaar': isolationistisch en geïsoleerd (479-434), 7. De Archidamische Oorlog: een vernederend fiasco? (431-421), 8. De Atheense Oorlog: Sparta verzwakt Griekenland? (421-404), 10. Spartaanse hegemonie: eindelijk een imperium? (404-386), 11. Sparta's neergang en val (386-371).

In deze zeven hoofdstukken brengt de auteur een gedetailleerde evenementiële geschiedenis van Sparta waarin zowel de politieke ontwikkelingen als het diplomatieke en vooral het militaire optreden op het internationale toneel aan bod komen. De interne conflicten tussen de beide families die ieder een van de twee Spartaanse koningen leverden worden boeiend, en met veel anekdotes gelardeerd, beschreven en ook aan de spanningen tussen de diverse bevolkingsgroepen op het grondgebied van Sparta (Spartiaten/homoioi, perioiken en heloten) wordt de nodige aandacht besteed. Bayliss maakt tevens duidelijk dat de Spartanen niet alleen vele oorlogen voerden maar ook op diplomatiek vlak heel wat initiatieven ontwikkelden en intensieve contacten hadden met de Perzen. De auteur laat ons ook kennismaken met een aantal belangrijke Spartanen die in de Griekse geschiedenis een belangrijke rol hebben gespeeld maar ternauwernood een plaats krijgen in de overzichtswerken. De lezer krijgt in deze hoofdstukken een geschiedenis van Griekenland aangeboden waarin nu eens niet Athene maar Sparta centraal staat en dat leidt meteen tot heel wat nieuwe en originele inzichten in het verloop van die geschiedenis.

Dit chronologische evenementiële relaas wordt tweemaal onderbroken door een hoofdstuk waarin de auteur nader ingaat op het specifieke karakter van de Spartaanse samenleving en de impact daarvan op het optreden en de geschiedenis van Sparta.

In **hoofdstuk 2**, Utopia aan de Eurotas, maakt Bayliss duidelijk dat de strenge, goed georganiseerde samenleving berustte op drie elementen: 1. De strenge collectieve levensstijl die de burgers (Spartiates) met elkaar verbond; 2. de rigide hiërarchische aard van Sparta's maatschappijstructuur die de spanningen tussen de burgers onderling en met perioiken en heloten toedekte; 3. de stabiliteit van bestuur die de stadstaat vrijwaarde van burgeroorlogen die de andere Griekse stadstaten teisterden. Op ieder van deze drie elementen gaat de auteur dan nader in. De specifieke Spartaanse levensstijl was erop gericht een gemeenschappelijke identiteit te bevorderen en was het resultaat van een in de Griekse wereld uniek opvoedingssysteem dat de Spartanen van kindsbeen klaarstoomde voor hun rol als hopliet (zwaarbewapend infanterist). Volwassen geworden leidden de Spartanen een gemeenschappelijk leven gevuld met militaire training, jachtpartijen en gemeenschappelijke maaltijden. Zo beschikte Sparta over een uitstekend getraind beroepsleger van een 6000 tot 9000 zwaarbewapende soldaten dat in voortdurende staat van paraatheid verkeerde, wat uniek was in de Griekse wereld. De Spartanen hoefden niet te werken om in hun bestaan te voorzien maar hadden hiervoor de heloten (staatsslaven) die door de staat ter beschikking werden gesteld om hun grondbezit (vruchtbare landbouwgrond) te bewerken. Met de opbrengst hiervan konden zij hun bijdrage leveren aan de copieuze gemeenschapsmaaltijden. Die levenswijze die zo sterk afweek van wat elders in de

Griekse wereld voorkwam, smeedde een sterke groepsentiteit die tot een unieke relatie leidde met de rest van de bevolking van Laconië (grondgebied van de Spartaanse stadsstaat). De perioiken leefden in tientallen quasi-autonome gemeenschappen die weliswaar ook (licht bewapende) soldaten moesten leveren maar niet de minste inspraak hadden bij het bepalen van het beleid. Numeriek waren zij vele malen talrijker dan de Spartiaten en hun aandeel in het leger nam voortdurend toe: in 479 waren beide componenten nog even talrijk, maar in 371 waren er tweemaal zoveel perioiken als Spartiaten in het leger. De heloten maakten het overgrote deel van de bevolking uit. Men schat hun aantal tussen de 75.000 en 150.000. Zij vormden de Spartaanse variant van de slavernij die zich van de slavernij elders in de Griekse wereld vooral in twee opzichten onderscheidde: ze waren niet van buiten Laconië afkomstig en waren eigendom van de staat die hen aan de individuele Spartanen toewees om hun grond te bewerken ten behoeve van de Spartanen. De Spartanen leefden in een bestendige vrees voor een helotenopstand. Om deze te voorkomen oefenden de Spartanen een geïnstitutionaliseerd terreurbewind uit tegenover de heloten dat er bovendien op gericht was de heloten voortdurend te herinneren aan hun minderwaardigheid.

Niet weinig Griekse filosofen en schrijvers -waaronder ook Atheners zoals Plato en Xenophon- maakten geen geheim van hun bewondering voor Sparta's politieke instellingen omdat ze van oordeel waren dat dit regime een perfect evenwicht realiseerde tussen autocratische, oligarchische en democratische elementen en zo twisten tussen arm en rijk waardoor de andere Griekse poleis geteisterd werden, voorkwam. Uitvoerig beschrijft en analyseert Bayliss vervolgens de autocratische (monarchale), oligarchische en democratische elementen in het Spartaanse staatsbestuur: het dubbel koningschap dat levenslang en erfelijk was (het monarchale element), de gerousia (beperkte raad van 28 door het volk gekozen Ouderen boven de zestig jaar die levenslang hun functie uitoefenden) die het aristocratisch-oligarchische element vertegenwoordigen terwijl de vijf eforen (jaarlijks door de volksvergadering gekozen Spartanen) met uitgebreide bevoegdheden die samen met de volksvergadering (apella) die de wetsvoorstellen zonder bespreking alleen maar kon goedkeuren of verwerpen, het democratische element vormden.

Hoofdstuk 9, Ongelijkheid en de teruggang van Sparta, kan zowat als de pendant van hoofdstuk 2 beschouwd worden. Werd in hoofdstuk 2 vooral nader ingegaan op de factoren die het succes van Sparta verklaren, dan onderzoekt de auteur in dit hoofdstuk 9 de fundamentele weeffout in Sparta's regime die tot de neergang van Sparta heeft geleid: namelijk dat de Spartiaten de facto niet zo gelijk waren als de titel waarmee zij zichzelf aanduiden (homoioi= de gelijken) pretendeerde. Heel vroeg al was er onder de Spartanen om allerlei redenen die de auteur analyseert een welvaartsongelijkheid. Sommige Spartiaten bezaten meer grond dan de anderen en konden zich, zoals Bayliss overtuigend afleidt uit het bronnenmateriaal, zich veel meer

veroorloven dan de andere Spartanen. Door een uitgekiende huwelijkspolitiek konden rijkere Spartanen een vrouw huwen die een grote bruidschat meebracht wat de economische ongelijkheid nog deed toenemen. Armere Spartanen, onderaan de economische ladder, liepen het risico op een bepaald ogenblik niet meer in staat te zijn hun bijdrage voor de copieuze gemeenschapsmaaltijden te leveren, wat meteen het verlies van het Spartaanse burgerschap impliceerde. Maar nog fataler voor het aantal Spartaanse burgers was dat de vele oorlogen ook een zware tol aan manschappen eisten. In 479 kon Sparta nog vijfduizend Spartiaten (Spartaanse mannen tussen de twintig en negenenveertig jaar) in het gelid brengen. In 425 was dit aantal geslonken tot drieduizend, in 418 tot iets meer dan tweeduizend en in 371 tot minder dan duizend. Dit betekent dat in ongeveer een eeuw het aantal volwassen Spartiaten dat beschikbaar was om in de hoplietenfalanx te vechten met meer dan 80% gedaald was. Om die tekorten aan te vullen zag Sparta zich gedwongen meer en meer een beroep te doen op niet-Spartiaten: perioiken, vrijgelaten heloten en bondgenoten maar dit verzwakte de cohesie vermits die bevolkingsgroepen niet de Spartaanse levenswijze deelden. De auteur maakt verder nog duidelijk hoe onder meer de erfensiwetten de economische ongelijkheid onder de Spartanen deed toenemen en hoe de maatregelen om de geboortecijfers te verhogen niet de gewenste resultaten opleverden. Maar ze dachten er geen ogenblik aan het aantal burgers uit te breiden door de status van Spartaan toegankelijk te maken voor niet-Spartanen.

In de epiloog duidt Bayliss het probleem van Sparta aan met de in de politicologie gangbare term hegemoniale overbelasting. Proberen om de hegemonie over de Griekse wereld te vestigen en daarna het tegen het Perzische rijk op te nemen met niet meer dan negenduizend hoplieten was gewoonweg een onmogelijke opgave. Alleen indien ze bereid waren geweest het Spartaanse burgerschap open te stellen voor de perioikengemeenschappen en zo (hoplieten)legers van een van een dertigduizend man op de been te brengen hadden ze succesvoller kunnen zijn. Hieraan knoopt de auteur een vergelijking vast met de Romeinse politiek. Omdat ze niet alleen over Sparta maar ook over Rome rijk is aan historisch inzicht citeren we ze in extenso:

In het midden van de zesde eeuw voor Chr. bevond de stad Rome zich in een vergelijkbare situatie als Sparta voor de verovering van Messenië; ze telde een kleine tienduizend mannelijke burgers van wie er niet meer dan vijfduizend rijk genoeg waren om als zwaarbewapende infanterie te dienen. Net als de Spartanen veroverden de Romeinen naburige gebieden, zoals Veii in 396 v.Chr. en Latium tijdens de Latijnse Oorlog (340-338 v.Chr.). In tegenstelling tot de Spartanen integreerden de Romeinen deze veroverde gebieden echter in hun systeem. Sommige gebieden werden volledig opgenomen in het rijk, terwijl andere onderworpen volkeren gedwongen werden om land af te staan, waar zich dan Romeinse en geallieerde coloniae vestigden. Deze volkeren mochten geen onafhankelijk buitenlandbeleid voeren en moesten troepen leveren voor Romes oorlogen, maar zij verkeerden niet in de situatie van de Spartaanse perioiken, die afhankelijk waren en moesten

meevechten in Sparta's legers, maar uiteindelijk altijd buitengesloten bleven. In de Romeinse wereld deelden de 'buitenstaanders' namelijk in de buit en trokken zij op veel tastbaardere wijze profijt van de vrede die Rome handhaafde dan de perioiken ooit gegund werd. Lokale Italische elites konden zelfs toetreden tot de Romeinse aristocratie; op die manier konden de Romeinen hun grondgebied in de daaropvolgende decennia en eeuwen bijna exponentieel uitbreiden. Vanuit een veel bescheidener uitgangspositie breidden de Romeinen hun macht uit totdat ze uiteindelijk over maar liefst zeven miljoen mensen en een rijk van vijf miljoen vierkante kilometer heersten.

In tegenstelling tot de Romeinen hielden de Spartanen hun veroveringen en macht bovendien angstvallig voor zichzelf en bewaarden ze consequent afstand tot hun bondgenoten. Het handhaven van de Spartaanse hegemonie op de Peloponnesos was een delicate evenwichtsoefening, en het kwam al te vaak voor dat zelfs Sparta's trouwste bondgenoten, zoals de Korintheërs of de Tegeërs, vonden dat ze beter af waren als ze hun eigen weg gingen of een andere hegemoon zochten die hen wellicht beter zou behandelen. De hardnekkige weigering van de Spartanen om hun rijkdom en veroveringen met andere Grieken te delen, beperkte hun groeipotentieel; op het hoogtepunt van hun macht waren ze dan ook meer een virtuele supermacht dan een echte.'

Maar liefst 23 bladzijden eindnoten die overwegend beperkt blijven tot verwijzingen naar de antieke bronnen, bewijzen dat de auteur het antieke bronnenmateriaal beheerst terwijl de selecte bibliografie aantoont dat hij op de hoogte is van de wetenschappelijke literatuur over het onderwerp. Een gedetailleerd register (blz. 339-364) maakt het boek ook toegankelijk voor consultatie. Enkele kaarten laten toe de belangrijkste in de tekst voorkomende plaatsnamen te situeren. Acht bladzijden met kleurenillustraties en een tiental zwartwit foto's maken een ander aanschouwelijk.

Enkele kanttekeningen. Men kan het betreuren dat in het boek met geen woord gerept wordt over hoe het Sparta verging na 371. Het verdween toen immers niet van de kaart noch hield het op een zelfstandige Griekse polis te zijn. Meer nog, in de loop van de derde eeuw v.Chr. werden door Agis IV (ca 242 v.Chr.), Cleomenes III (227-222 v.Chr.) en Nabis (207-192) pogingen ondernomen om politieke, sociale en economische hervormingen door te voeren die, waren ze in de vijfde of eerste helft van de vierde eeuw v.Chr. uitgevoerd, de neergang van Sparta misschien hadden kunnen voorkomen. Op grond van de ondertitel van zijn boek hoefde de auteur dit uiteraard niet te behandelen maar het was toch interessant geweest indien hij, bijvoorbeeld in een appendix, daar beknopt melding van had gemaakt. Verder had de auteur ook wat meer aandacht mogen besteden aan de stichting van de kolonie Tarente in Zuid-Italië waarbij Sparta betrokken was. Eén zetfout: het is niet Lampacus (blz. 106 en index blz. 351) maar Lampsacus.

Maar deze opmerkingen doen geen afbreuk aan de vele kwaliteiten van dit boeiend informatief boek dat voor iedere historisch geïnteresseerde beslist een aanrader is.

Andrew Bayliss, SPARTA. Opkomst en ondergang van een antieke grootmacht. Utrecht, Uitgeverij Omniboek 2026. 364 blz. 34,99 €.